

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.36>

НАПРЯМИ ТА ЗАСОБИ ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Швайка М.М.,

*аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету*

імені Володимира Винниченка,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1623-8024>,

e-mail: mshvaika@cuspu.edu.ua

Швайка М.М. Напрями та засоби здійснення адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина Службою безпеки України.

У статті на основі адміністративного законодавства України, монографічних досліджень розглянуто напрями та засоби здійснення правового забезпечення прав населення СБУ. Різноманітне схарактеризовано повноваження цього державного органу: від загального рівня – як суб'єкта владних повноважень, який виконує організаційну, нормативну, регулятивну, правозастосовну та інші функції публічного управління, до спеціального рівня – реалізація правоохоронної функції, функції забезпечення національної безпеки, законності і дотримання конституційного порядку в державі.

Напрями публічної сфери та співробітництва з публічними інституціями присвячено питанням адміністративної діяльності із забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина через здійснення адміністративних процедур із доступу до публічної інформації, звернення громадян, надання адміністративних послуг, а також організації спланованої та узгодженої взаємодії з органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства.

Напрямок правоохоронної діяльності увібрав до себе реалізацію повноважень зі здійснення контролю та перевірки за дотриманням законодавства фізичними та юридичними особами, запобігання, припинення протиправних діянь, притягнення до юридичної відповідальності. Розкрито напрям спеціальної діяльності СБУ у сфері державної безпеки із виконання антитерористичної, контррозвідувальної функцій, державної охорони, що гарантує сталість та ефективність реалізації національного механізму захисту прав людини.

Акцентовано на специфіці напрямку внутрішньовідомчої службової та професійної діяльності СБУ, який включає адміністративну діяльність із попередження, виявлення та усунення порушень і обмежень конституційних прав і свобод громадян при реалізації відповідних державно-владних повноважень посадовими і службовими особами та військовослужбовцями.

Визначено особливості та класифіковано адміністративно-правові засоби забезпечення прав і свобод людини та громадянина СБУ на універсальні, загальні та спеціальні. До них включено правові засоби загального публічного адміністрування, правові засоби публічно-приватної взаємодії, правові засоби адміністративного примусу, правові засоби контрольно-наглядового характеру, правові засоби правоохоронного характеру, правові засоби правозахисного характеру, правові засоби координації.

Ключові слова: адміністративна діяльність, адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правові засоби, державна безпека, органи публічної влади, органи і підрозділи СБУ, права і свободи людини та громадянина, правоохоронна функція.

Shvaika M.M. Directions and means of implementing administrative and legal ensurement of human and citizen rights and freedoms by the Security Service of Ukraine.

The article considered the directions and means of legal protection of the rights of the SSU population. The directions of the public sphere and cooperation with public institutions are devoted to issues of

administrative activity to ensure the realization of human and citizen rights and freedoms through the implementation of administrative procedures for access to public information, citizens' appeals, the provision of administrative services, as well as the organization of planned and coordinated interaction with public authorities and institutions of civil society.

The direction of law enforcement activities included the implementation of powers to control and verify compliance with legislation by individuals and legal entities, prevent and stop illegal acts, and bring legal responsibility. The direction of the SSU special activity in the field of state security in the performance of anti-terrorist, counter-intelligence functions, and state protection, which guarantees the stability of the implementation of the national mechanism for the protection of human rights, has been disclosed.

Emphasis is placed on the specifics of the intra-departmental service and professional activity of the SSU, which includes administrative activities to prevent, identify and eliminate violations and restrictions of the constitutional rights and freedoms of citizens in the exercise of relevant state powers by officials and servicemen and military personnel.

The peculiarities of the administrative and legal means of ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen of the SSU were defined and classified into universal, general and special. They include legal means of general public administration, legal means of public-private interaction, legal means of administrative coercion, legal means of control and supervision, legal means of law enforcement, legal means of human rights protection, legal means of coordination.

Key words: administrative activity, administrative and legal support, administrative and legal means, bodies and units of the SSU, human and citizen rights and freedoms, law enforcement function, public authorities, state security.

Постановка проблеми. Загальний правовий механізм зі встановлення, реалізації, гарантування, захисту, охорони та відновлення прав і свобод людини та громадянина чітко відбитий у міжнародно-правовій базі та знайшов свого подальшого розвитку і стійкого закріплення у національних документах. Правоохоронне спрямування має свій специфічний вираз у цих питаннях, коли акцент зміщений на втілення правозахисної складової належного забезпечення загальнолюдських прав людини й передбачених законодавством прав і свобод громадянина України. Водночас є непорушною злагоджена структура правового регулювання в будь-якій галузі, коли сформована відповідна державна політика як узгоджений у соціумі національний концепт, ідея, план поступово реалізуються через стратегічні документи у практичну правозастосовну площину, що витікають із адміністративного законодавства.

У вказаних процесах важливе місце відводиться СБУ як спеціального державного органу з правоохоронними функціями у сфері державної безпеки нашої країни. Конкретні правові та інституційні структурні елементи цієї сфери вплітаються в наявний адміністративно-правовий механізм забезпечення прав особи, надають йому стійкості та стабільності функціонування. Отже, наразі постала необхідність з'ясування напрямів і засобів відповідної діяльності органів і підрозділів СБУ, які зазнають постійних змін. Реформування правоохоронної сфери, військова агресія РФ, низка інших взаємопов'язаних між собою чинників зумовлюють трансформацію вітчизняного правового поля.

Стан опрацювання проблематики. Розбір наукових публікацій та праць вітчизняних вчених останніх років вказують на те, що вони охоплюють певну кількість спрямувань професійної діяльності СБУ у межах передбаченої чинним законодавством компетенції. Водночас означені роботи мають недеталізований, фрагментарний характер, про що свідчить незначна кількість актуальних статей і дисертацій. Насамперед, доцільно згадати про монографічні дослідження таких авторів: А. Кумейко, С. Чумаченко, С. Пономарьов, І. Осипчук, а також наукові статті І. Вітика, В. Костюка, О. Полковніченка, О. Шмоткіна та ін. Втім, попри численні згадування у законодавстві та наукових статтях щодо важливої ролі СБУ у процесах забезпечення прав громадян, у сучасній науці адміністративного права цей аспект залишається другорядним і неналежним чином розглянутий.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі чинного законодавства, практики його реалізації і новітніх наукових робіт схарактеризувати головні напрями і засоби здійснення адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина СБУ.

Виклад основного матеріалу. Першочергово розглянемо СБУ як класичний орган державної влади, який у площині саме виконавчої гілки здійснює загально-організаційну, правозастосовну,

регулятивну, нормативну та низку інших відповідних функцій публічного управління. Публічна сфера виступає своєрідною головною і найважливішою площиною постійного поєднання державних і приватних інтересів, сталого формування, піднесення суспільних відносин, реалізації державно-владних повноважень. Відбувається послуговування універсальним адміністративно-правовим інструментарієм, спрямованого на утвердження, розвиток і захист прав людини та громадянина.

Нині у нашій країні найбільш важливими і масовими відповідними інформаційно-комунікативними каналами і демократичними юридичними інструментами виступають адміністративні процедури із доступу до публічної інформації, звернення громадян і надання адміністративних послуг. Також мова йде про правові механізми злагодженої та постійної взаємодії представників виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства.

Вказаний перший напрям здійснення повноважень СБУ відноситься до прямих форм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина, коли спецслужба безпосередньо створює умови для реалізації певної категорії політичних і громадянських прав населення. Зокрема право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право на інформацію (ст. 34 Конституції України), право на участь в управлінні державними справами (ст. 38 Конституції України), право на звернення громадян (ст. 40 Конституції України).

Обласні управління СБУ та інші компетентні органи і підрозділи цієї системи володіють, розпоряджаються та надають доступ до відповідної інформації згідно із Законами України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» [1], низки інших законодавчих актів. Водночас інститут звернення громадян посідає одне із ключових місць як публічного комунікатора та основоположного елементу механізму реалізації та захисту суб'єктивних прав громадян. Загалом базові процедурні аспекти щодо звернень громадян до органів виконавчої влади закріплені в Законах України «Про звернення громадян» [2], «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 № 348.

Значна кількість органів виконавчої влади надають адміністративні послуги – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав, здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону [3]. СБУ надає послуги, пов'язані з видачею, відновленням, звуженням, розширенням, переоформленням, зупиненням ліцензії на провадження господарської діяльності з розроблення, виготовлення, постачання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації. Це технічні, апаратно-програмні, програмні та інші засоби, що мають технічну забезпеченість для негласного отримання інформації, призначені для використання у скритний спосіб, характерний виключно для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності [4].

На відміну від окресленого вище, де СБУ постає у вигляді типового суб'єкта владних повноважень, який безпосередньо реалізує конституційні приписи щодо гарантування реалізації та захисту прав людини і громадянина, другий та третій відповідні напрями правового забезпечення виключно стосуються меж повноважень спецслужби як спеціального державного органу з правоохоронними функціями. У цьому випадку проявляється здебільшого непряма форма адміністративно-правового забезпечення суб'єктивних прав населення, коли органи та підрозділи СБУ цілеспрямовано здійснюють компетенцію з одночасним впливом на правореалізаційні, правозахисні механізми, а також сферу громадської безпеки та порядку.

Великою мірою відбувається послуговування широким підходом трактування положень Конституції України та Закону України «Про національну безпеку України», де людина, її життя і здоров'я, честь, гідність, недоторканність, безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. З огляду на це права і свободи відбивають зміст і спрямованість діяльності держави, яка зобов'язана утверджувати та забезпечувати їх у повній мірі [5]. Одним із векторів реалізації вказаного є забезпечення національної безпеки, що передбачає захищеність суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших національних інтересів від реальних і потенційних загроз. Підкреслимо, що під такими інтересами розуміються життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет, її демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [6]. Саме система СБУ виступає провідною ланкою механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина через сферу адміністративної діяльності в питаннях національної та державної безпеки.

Конкретними конституційними правами, про які мовиться першочергово є такі: право на життя (ст. 27 Конституції України), право на недоторканність житла (ст. 30 Конституції України), свобода пересування (ст. 33 Конституції України), право володіти, користуватися і розпоряджатися індивідуальною власністю (ст. 41 Конституції України). Ці права і свободи виступають одними із об'єктів охорони та захисту під час протидії різноманітним протиправним проявам і терористичним актам.

Прикладом, відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» тероризм включає суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [7]. Поряд з означеною практикою СБУ також є спеціально уповноваженим органом влади у сфері контррозвідувальної діяльності. Вона відіграє не менш важливу роль в питаннях гарантування реалізації та охорони прав особи.

Законом України «Про контррозвідувальну діяльність» мету такої діяльності визначено як попередження, виявлення і запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам безпеці, припинення розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань іноземних спеціальних служб, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку, усунення умов, що їм сприяють, причин виникнення. Серед завдань контррозвідувальної діяльності на особливу увагу заслуговує питання розроблення і реалізація заходів щодо запобігання, усунення та нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства, правам і свободам громадян [8].

Стійкість та дієвість юридичних механізмів у сфері прав людини гарантується через досягнення спроможності гармонійності та збалансованості його складових елементів. Це ще один напрям адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина СБУ, який стосується внутрішньовідомчої адміністративної діяльності.

У Законі України «Про Службу безпеки України» зазначено, що діяльність спецслужби, її органів, підрозділів, співробітників ґрунтується на засадах законності та дотримання прав і свобод особи. Вони повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя. У виняткових випадках окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені у порядку і межах, визначених Конституцією і законами України. Однак неправомірне їхнє обмеження тягне за собою відповідальність згідно з законодавством [9]. Наведене говорить про один із додаткових юридичних способів гарантування права на повагу до гідності особи (ст. 28 Конституції України) і права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України) у царині публічного управління та реалізації правоохоронної функції держави.

Орган СБУ у разі порушення його співробітниками при виконанні службових обов'язків прав чи свобод людини повинен вжити заходів до їхнього поновлення, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, притягнення винних до передбаченої законом відповідальності, за процедурами передбаченими Законом України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі», Порядком проведення у Службі безпеки України службового розслідування для встановлення причин завдання шкоди державі, її розміру та винних осіб, затвердженого наказом ЦУ СБУ від 20.12.2019 № 1954 та ін. Окрім цього, спецслужба на вимогу громадян України у місячний строк зобов'язана дати їм письмові пояснення з приводу обмеження їхніх прав і свобод. Такі громадяни можуть оскаржити до суду першої інстанції неправомірні дії (бездіяльність) посадових і службових осіб СБУ у порядку адміністративного судочинства за нормами Кодексу адміністративного судочинства України.

Проблематика забезпечення прав і свобод людини публічною адміністрацією, як здійснюваною державою шляхом використання сукупності адміністративно-правових засобів упорядкування відповідних суспільних відносин, їхнього юридичного закріплення, охорони і розвитку, сьогодні є у центрі уваги вітчизняних фахівців-адміністративістів [10]. Підтримуємо наведену позицію, оскільки акцентовано не лише на формальному розкритті сутності аналізованого явища, а й вказано глибинний зміст його реалізації – гуманістичний та демократичний розвиток країни.

Наведене чітко вказує на факт функціонування механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод шляхом застосування комплексу відповідних юридичних засобів. У теорії адміністративного права під ними розуміють конкретні правові явища виражені в системі універсального і структурованого правового інструментарію та формалізованої діяльності суб'єктів пу-

блічної адміністрації, які спрямовані на регулювання суспільних відносин щодо створення необхідних умов реалізації прав і свобод людини та громадянина, а також гарантування ефективного функціонування правового механізму захисту і відновлення суб'єктивних прав із реальною можливістю застосування системи заходів адміністративного примусу [11; 12].

На нашу думку, такі адміністративно-правові засоби поширюються на сферу реалізації, охорони, захисту і розвитку суб'єктивних прав особи. При цьому обов'язковою умовою їхнього ефективного використання слугує наявність доволі розвинутого нормативно-правового підґрунтя, гармонізованого з правом ЄС, а також довготривала позитивна правозастосовна практика компетентних суб'єктів владних повноважень у сфері реалізації державного правозахисного механізму, всіх його передбачених структурних елементів.

Висновки. З огляду на викладене вище, до основних напрямів реалізації сучасного механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина СБУ доцільно віднести такі:

1) напрям публічної сфери (адміністративна діяльність із забезпечення реалізації конституційних прав людини шляхом здійснення адміністративних процедур із доступу до публічної інформації, звернення громадян, надання адміністративних послуг, організація взаємодії з інститутами громадянського суспільства, сприяння проведенню громадського (цивільного) контролю);

2) напрям правоохоронної діяльності (реалізація державно-владних повноважень у сфері прав громадян через здійснення контролю та перевірки за дотриманням чинного законодавства запобігання і припинення протиправних діянь, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності);

3) напрям спеціальної діяльності у сфері державної безпеки (виконання антитерористичної, контррозвідувальної функцій, державної охорони, низки інших відповідних функцій);

4) напрям співробітництва з публічними інституціями (організація взаємодії з органами публічної влади, правоохоронними органами й іншими суб'єктами публічної адміністрації з метою належної реалізації спільних повноважень у сфері забезпечення суб'єктивних прав населення, а також виконання координаційних завдань органів, підрозділів СБУ);

5) напрям внутрішньовідомчої службової та професійної діяльності (внутрішня адміністративна діяльність, спрямована на попередження, виявлення та усунення порушень і обмежень конституційних прав особи при реалізації повноважень СБУ, відновлення порушених прав і притягнення винних осіб до дисциплінарної, матеріальної та інших видів юридичної відповідальності).

Організаційно-функціональна система правових засобів із забезпечення СБУ прав і свобод людини та громадянина у своїй адміністративній діяльності представлена: 1) універсальними правовими засобами (правові засоби загального публічного адміністрування, правові засоби публічно-приватної взаємодії); 2) загальними правовими засобами (правові засоби адміністративного примусу; правові засоби контрольно-наглядового характеру); 3) спеціальними правовими засобами (правові засоби правоохоронного характеру, правові засоби правозахисного характеру, правові засоби координації).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
2. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
3. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. URL: <http://surl.li/xурт> (дата звернення: 10.02.2024).
4. Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 № 669. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-п#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
5. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://surl.li/lwrs> (дата звернення: 10.02.2024).
6. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
7. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

8. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 № 374-IV. URL: <http://surl.li/bvqks> (дата звернення: 10.02.2024).
9. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
10. Адміністративно-правове забезпечення прав людини органами публічної адміністрації в Україні: зб. наук. праць / За заг. ред. О.Ф. Андрійко. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 199 с.
11. Кондратенко В.М. Теорія і практика адміністративно-правових засобів забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю: монографія. Харків: Мачулін, 2018. 436 с.
12. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян України у сфері публічного управління: адміністративно-правовий механізм: монографія; Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ: Четверта хвиля, 2010. 283 с.